

*Громова В. О.,
доктор філософії,*

*старший викладач кафедри загального мовознавства та германістики
Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова*

КОГНІТИВНЕ КАРТУВАННЯ ЯК МЕТОДИКА ПОБУДОВИ ІНФОРМАЦІЙНОЇ МОДЕЛІ ЛЕКСИЧНИХ ЗАПОЗИЧЕНЬ ІЗ ДАВНЬОАНГЛІЙСЬКОЇ ПОЕМИ «БЕОВУЛЬФ»

Анотація. Статтю присвячено вивченню методики когнітивного картування як моделі представлення основних пізнавальних процесів, що слугують для інтерпретації, подальшого впорядкування отриманої інформації та розкриття змісту й алгоритму її побудови. Описується етап виникнення, специфіка побудови та застосування когнітивної карти, пояснюється необхідність і варіативність залучення цієї методики для об'єктивізації отриманої інформації щодо трактування пізнавально-мисленневих процесів у лінгвістичній парадигмі. Демонструється застосування когнітивної карти як прикладної аналітичної методики для дослідження особливостей мислення, підсвідомої адаптації запозичених лексем, світогляду давніх англосаксів на прикладі лексичних запозичень із тексту давньосаксонської поеми «Беовульф».

Описано когнітивну карту як внутрішню модель знань про лексичні запозичення давньоанглійського періоду та їх процес адаптації в мові англосаксів.

Змодельовано у когнітивній карті поняття «Давньоанглійська мова», що представлено п'ятьма компонентами: «Індоевропейська лексика», «Діалекти», «Питома лексика», «Запозичення», «Германська лексика», де виокремлено головний концепт «Запозичення», до якого належать такі елементи: «Кельтські», «Скандинавські», «Слов'янські» (взаємопов'язані, адже скандинавська мова була посередником у переданні лексем), включаючи «Латинські» та «Греко-латинські» запозичення. Представлено концепт «Адаптація», де виявлено результат входження нової лексики до давньоанглійської мови (у цьому разі позитивний шлях трансформації запозичень) завдяки повній адаптації всіх слів. Поняття «екстралінгвістичні фактори» зважає на соціо-історичні чинники впливу на запозичені лексеми, які суттєво позначалися на адаптації нових слів давньоанглійської мови (переселення, військова діяльність, християнізація, мовна політика тощо). Одночасні адаптаційні механізми запозичень (фонетична асиміляція, граматична адаптація, лексико-семантична адаптація) змодельовано як алгоритм повної адаптації слів у давньоанглійській мові.

Визначено розділення на лексико-семантичні поля відповідно до значення лексеми, а згодом на лексико-семантичні групи. Виявлено результат пристосування запозичень до давньоанглійської мови, який окреслено як «Адстрат», «Перстрат», «Субстрат», що є безперечним фактом трансформації когнітивного мислення і підсвідомої адаптації нових запозичень.

Наочно репрезентовано основні поняття, які належать до когнітивної карти, та визначено їх компоненти, виявлено причинно-наслідкові зв'язки даних параметрів карти. Описано форму когнітивної карти як модель воїна Беовульфа та деталізовано пояснення імені головного героя, міфологічне сприйняття, мислення, світогляд давніх англосаксів для комплексної оцінки досліджуваної ситуації з усіма даними системи.

Ключові слова: когнітивне картування, когнітивна карта, лексичні запозичення, методика, давньоанглійська поема «Беовульф», пізнавально-мисленнєві процеси, компонент, лексико-семантичне поле, лексико-семантична група.

Постановка проблеми. Когнітивна лінгвістика наразі тяжіє до глибокого осмислення пізнавальних процесів людини, досліджуючи мисленнєві механізми через мовні явища. На зміну системно-структурній парадигмі, за даними М.П. Кочергана, прийшла когнітологія, яка розглядає мову не як «систему в самій собі і для самої себе», а вже у зв'язку з людиною, без якої виникнення й функціонування цієї системи було б неможливим [5, с. 183–185]. Актуальність цього явища пояснюється необхідністю розуміння роботи мозку людини та механізмів оброблення значної кількості інформації тощо. Значення мови для поставлених когнітологією завдань є надзвичайно важливим, бо саме через мову, як уже зазначалося, можна об'єктивізувати розумову діяльність, тобто вербалізувати її, оскільки когнітивні і мовні структури перебувають у певних співвідношеннях.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. З огляду на перманентний розвиток когнітивної лінгвістики, науковці намагаються по-новому дослідити проблеми, які вони вивчали з боку інших наукових парадигм. О.С. Кубрякова зазначає, що когнітивна лінгвістика поєднує в собі логіку, лінгвістику, комп'ютерні технології для опанування процесів і явищ, які пов'язані зі знанням та інформацією [6]. Сьогодні когнітологія представляє все нові поняття й методики, які сприяють розширенню та поглибленню наукових досліджень. Однією із сучасних прикладних методик у лінгвістиці є *когнітивне картування*.

Метою статті є опис поняття «когнітивна карта» як моделі інтерпретації інформації та знання на прикладі лексичних запозичень із давньоанглійської поеми «Беовульф».

Виклад основного матеріалу. Когнітивне картування – це прикладна аналітична методика вивчення особливостей індивідуального мислення. Під цим поняттям, як зазначає К.П. Єсипович, розуміється мисленнєве розуміння людиною навколишнього світу [3, с. 254–255]. Саме поняття «когнітивна карта» виникло раніше когнітології (в межах когнітивної психології, яка концентрує увагу на особливостях організації, динаміці та формуванні знань людини про навколишній її світ). Пізніше

воно було представлено у праці американського психолога, представника необіхевіоризму Е. Толмена «Когнітивні карти у шурів і людини» [7].

Загалом, термін «когнітивна карта» означає графічне представлення причинних зв'язків між поняттями, факторами, показниками, параметрами, що взаємодіють із системою та їх блоками [1, с. 2–3]. Тобто когнітивна карта – це схематичний, спрощений опис фрагмента картини світу індивіда, що належить до проблемної ситуації.

Погоджуємося з думкою К.П. Єсіпович, що «<...> прихильники цього підходу вважають, що таким шляхом можна пояснити поведінку людини за різних обставин і що когнітивне картування дозволяє з високим ступенем вірогідності прогнозувати вибір, який здійснить та чи інша людина <...>» [3, с. 254–255].

Стосовно форми когнітивної карти, то можна зазначити, що вона візуалізується у вигляді безлічі вершин, кожна з яких відповідає одному фактору або елементу картини світу індивіда. Проте обов'язкової форми для побудови карти не існує, адже все залежить від мовної ситуації, яка сама по собі є специфічною та унікальною. Ці карти можуть бути корисним інструментом для формування й уточнення гіпотези про функціонування досліджуваного об'єкта, розглянутого як складна система, що дає можливість простежити взаємозв'язки між майбутнім, сьогоденням і минулим досліджуваного процесу. Вона є так званою «синтетичною мудрістю» колективу організації та акумулює погляди людей [3, с. 256].

На сучасному етапі розвитку мовознавства методика когнітивного картування все частіше використовується в дослідженнях. У нашому дослідженні доречно продемонструвати застосування цього інструментарію для опанування пізнавально-мисленневих процесів давніх англосаксів на прикладі лексичних запозичень із тексту давньоанглійської поеми «Беовульф», що й було успішно апробовано [4].

Методика когнітивного картування стала необхідною для повного аналізу процесу пристосування запозичень та їх результату у давньоанглійській мові, тобто вона графічно представляє причинні зв'язки між компонентами, факторами та їх елементами. Отож, когнітивна карта є внутрішньою моделлю знань про запозичення давньоанглійського періоду та їх процес адаптації в мові англосаксів, а також є наочною репрезентацією когнітивно-статистичної матриці запозичень із давньоанглійської поеми «Беовульф» (де обраховано частоту вживання кожного лексичного запозичення в тексті поеми).

Поняття «давньоанглійська мова» представлено п'ятьма компонентами («Індоевропейська лексика», «Діалекти», «Питома лексика», «Запозичення», «Германська лексика»), у межах чого виокремлюється головний концепт «Запозичення», що складається з таких елементів, як «Кельтські», «Скандинавські», «Слов'янські» (мають зв'язок між собою, адже скандинавська мова була посередником передання слів), включаючи «Латинські» та «Греко-латинські» запозичення (окрема група запозичень, що мають декілька ймовірних варіантів свого походження).

Причинно-наслідкові зв'язки цих параметрів демонструють елементи «Субстрат», «Адстрат» і «Перстрат», що є відображенням результатів мовних контактів, де вказано запозичення, що належать до цих груп, домінуючим серед яких визнано «Адстрат».

Із когнітивної карти очевидно, що всі види запозичень є простими за формою, а вже потім – доповненими елементами («Гібридами» та «Словотвірними» запозиченнями).

Надалі концепт «Адаптація» представляє результат входження нової лексики до давньоанглійської мови (у цьому разі позитивний шлях трансформації запозичень) завдяки повній адаптації всіх слів. Ці запозичення зазнають структурних змін фонетичного, граматичного устрою, а наступний етап стосується трансформації лексико-семантичного характеру.

«Лексико-семантичний» компонент налічує такі варіанти свого розвитку: «Когнітивно-метафоричну модель» із причинно-наслідковими зв'язками («Антропоморфна», «Артефактна», «Соціоморфна» та «Природоморфна» метафори) та «Метонімічну модель» («Ціле – частина», «Абстрактне – конкретне», «Предмет – характеристика», «Дія – дія», «Вмістилище – вміст», «Процес – результат», «Предмет – предмет»).

Якщо лексема не трансформується структурно або семантично, то спостерігається причинно-негативний зв'язок, тобто процес неадаптації слова в давньоанглійській мові.

У когнітивній карті зазначено компонент «Лексико-семантична адаптація», що безпосередньо впливає на поняття «лексико-семантичне поле» (далі – ЛСП), яке зумовлює комплексний зв'язок із компонентами системи (лексико-семантичними групами (далі – ЛСГ)), які є поєднуються когнітивними зв'язками (метафорою, метонімією).

Компонент «Людина» демонструє такі параметри, як «Зовнішні, внутрішні риси», «Трудова, інтелектуальна діяльність», «Емоційний стан», «Родові зв'язки», «Професійна діяльність», «Релігійна сфера», «Частини тіла», «Поняття, відчуття».

Компонент «Просторові поняття» визначає ЛСГ «Місцевість».

Компонент «Міфологічні артефакти» демонструє ЛСГ «Міфологічні істоти» нарівні з компонентом «Військові поняття», до яких належать такі елементи, як «Збройні сили», «Військові звання та чини», «Військові дії та процеси», «Військові обладунки».

«Предмети побуту» є компонентом системи, що репрезентує такі свої елементи: «Інтер'єр», «Назви їжі», «Посуд», «Коштовності», «Слова повсякденного вжитку».

Тобто ці елементи карти представляють різні семантичні групи запозичень, які є розділеними за рубриками завдяки лексико-семантичній адаптації.

Стосовно форми когнітивної карти, то вона зображає модель воїна, який постає з мечем і щитом. Можна припустити, що це і є сам Беовульф – головний герой поеми.

Для повного розуміння специфіки твердження матриці слід пояснити походження імені воїна. Відомо, що ім'я Беовульф означає «бджолиний вовк», що визнано кеннігом для назви «ведмідь». Епічні прийоми є невід'ємною частиною будь-якого епосу, а *кеннінг* – це поетичний перифраз, алегоричний опис предмета, що замінює звичайне слово на метафоричне позначення [2, с. 46–50]. Такі складні метафори були характерними для давньоанглійських поетичних творів, зокрема і для поеми «Беовульф».

У міфологічному сприйнятті та тогочасному мисленні англосаксів бджола є відображенням хоробрості, мудрості, фізичної та духовної охайності. Саме тому когнітивна карта представлена так званими «бджолиними стільниками», де окреслюється образ воїна Беовульфа. До того ж героїчних пер-

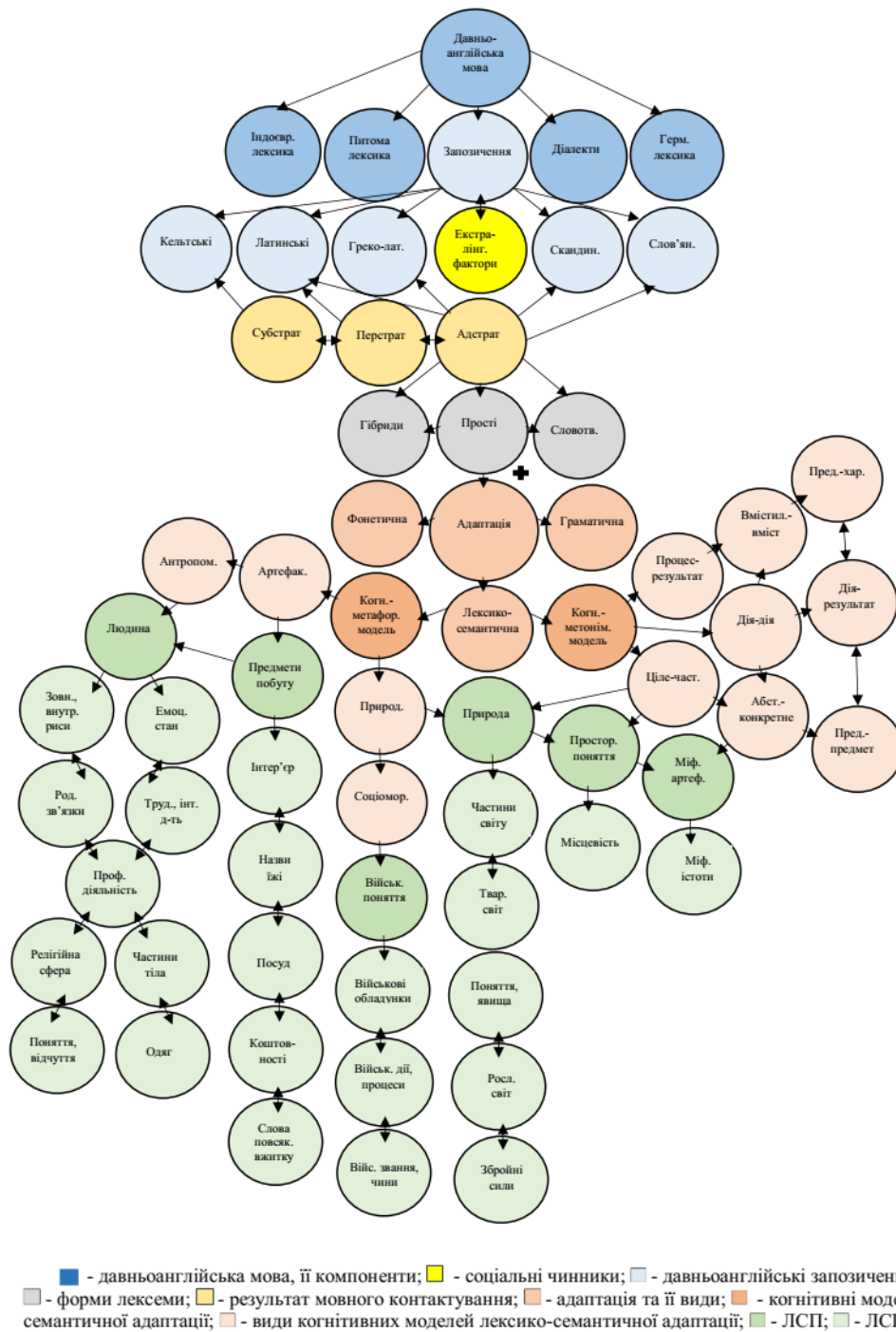

Рис. 1. Когнітивна карта лексичних запозичень із тексту давньоанглійської поеми «Беовульф»

сонажів часто порівнювали з бджолами, а їх зброя – із бджолиними жалами.

Вовк у тогочасному світогляді був символом безстрашності, перемоги та турботи про свій рід, тому вже в самій назві бджолиним є саме вовк, а не інший звір, що метафорично означає «ведмідь», тобто уособлює надприродну силу, могутність, відвагу, бореться зі злом і перемагає. Таким є Беовульф – головний герой англосаксонської поеми.

Таким чином, ця когнітивна карта графічно представила головні концепти, компоненти та зв'язки, що стосуються давньоанглійських запозичень із поеми про Беовульфа, процес і результат їх адаптації, структурного та семантичного характе-

рів. Когнітивне картування є наочною репрезентацією загальної когнітивної матриці, яка містить кількісно-статистичні дані стосовно лексем давньоанглійського походження. Модель графічної карти представлена у вигляді воїна Беовульфа, який складається із бджолиних стільників, поясненням чого стало трактування імені головного героя епосу, що дозволяє чітко та схематично зобразити когнітивну матрицю запозичених лексем із тексту поеми «Беовульф» для комплексної оцінки досліджуваної ситуації з усіма параметрами системи.

Висновки. Когнітивне картування є ефективною методикою для структурування та представлення моделі знань. Сучасна лінгвістика активно залуцає методикою когнітивної

карти у свої дослідження для глибокого опанування мисленнево-пізнавальних процесів, що сприяє розвитку цієї лінгвістичної парадигми.

Перспективи подальших наукових досліджень убачаємо в апробації розробленої формалізованої методики для когнітивно-матричного аналізу інших лексичних запозичень англійської мови, що сприятиме її вдосконаленню.

Література:

1. Авдеева З.К., Коврига С.В., Макаренко Д.И., Максимов В.И. Когнитивный подход в управлении. *Проблемы управления*. № 3. 2007. С. 2–8.
2. Волков А.М., Волкова З.Н. Беовульф. Англосаксонский эпос : учеб. для студ. высш. уч. зав. Москва, 2000. 104 с.
3. Єсипович К.П. Феномен когнітивного картування в сучасній лінгвістичній парадигмі. *Studia Linguistica*. № 7. 2013. С. 254–257.
4. Карлова В.О. Когнітивно-матричне моделювання запозиченої лексики в давньоанглійській поемі «Беовульф» : дис. ... докт. філос. : 035 / НПУ ім. М.П. Драгоманова. Київ, 2020. 303 с.
5. Кочерган М.П. Загальне мовознавство : підручник. Вид. 2-ге. Київ : Академія, 2006. 464 с.
6. Кубрякова Е.С. Начальные этапы становления когнитивизма: лингвистика, психология, когнитивная наука. *Вопросы языкознания*. 1994. № 4. С. 34–47.
7. Толмен Э. Когнитивные карты у крыс и у человека. URL: <http://www.psychology.ru/library/00060.shtml> (дата звернення: 10.01.2021).
8. Langacker R.W. *Cognitive grammar. A basic introduction*. New York: Oxford University Press, 2008. 562 p.

Gromova V. Cognitive map as a method of information model construction of lexical borrowings from the old English poem “Beowulf”

Summary. The article is devoted to the study of Cognitive mapping methods as a model of presentation of the main Cognitive processes that serve to interpret and organize the information obtained, the disclosure of the content and algorithm of the construction. The stage of origin, specifics of construction and application of the Cognitive map are described, the necessity and variability of involvement of this technique for objectification of the received information on interpretation of cognitive-thought processes is explained in the Linguistic paradigm. The application of the Cognitive map as an applied analytical technique for studying the peculiarities of thinking,

subconscious adaptation, worldview of the ancient Anglo-Saxons on the example of lexical borrowings is demonstrated from the text of the Anglo-Saxon poem “Beowulf”.

The Cognitive map is described as an internal model of knowledge about lexical borrowings of the Old English period and their process of adaptation in the Anglo-Saxon language.

The concept “Old English” is modeled in the cognitive map, which is represented with five components: “Indo-European vocabulary”, “Dialects”, “Specific vocabulary”, “Borrowing”, “German vocabulary”, where the main concept “Borrowing” is highlighted. The following elements belong to: “Celtic”, “Scandinavian”, “Slavic” (interconnected, because the Scandinavian language was the mediator of the lexeme transmission), including “Latin” and “Greco-Latin” borrowings. The concept “Adaptation” is presented, which reveals the result of the entry of new vocabulary into the Old English language, in this case a positive way of transforming borrowings, due to the complete adaptation of all words. The concept “Extralinguistic factors” takes into account socio-historical factors influencing borrowed words, which significantly affected the adaptation of new words of the Old English language (resettlement, military activity, Christianization, language policy, etc.). Simultaneous adaptation mechanisms of borrowings (Phonetic assimilation, Grammatical adaptation, Lexical-semantic adaptation) are modeled as an algorithm of the complete adaptation of borrowings in the Old English language.

It is determined the subsequent division on the LSF according to the meaning of the lexeme, and later on the LSG. The result of borrowings “Adaptation” is revealed to the Old English language, which is outlined as: “Adstrate”, “Perstrate”, “Substrate” which are the indisputable fact of transformation of Cognitive thinking and subconscious Adaptation of new borrowings.

The basic concepts are clearly represented and their components are described that belong to the Cognitive map, the causal relationships of these map parameters are defined. The form of the Cognitive map as a model of Beowulf’s warrior is described and the explanation of the protagonist’s name, mythological perception, thinking, worldview of the ancient Anglo-Saxons are detailed for a comprehensive assessment of the studied situation with all system data.

Key words: cognitive mapping, cognitive map, lexical borrowings, methods, Old English poem “Beowulf”, cognitive-thinking processes, component, LSF, LSG.